

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 330

ПОРОГОВІ УМОВИ ПЕРЕХОДУ СУЧАСНИХ ЕКОНОМІК ДО ПОРЯДКУ ВІДКРИТОГО ДОСТУПУ У МОДЕЛІ Д. НОРТА

Балдук А.О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті аналізується логіка переходу від порядку обмеженого до порядку відкритого доступу до політичних та економічних ресурсів, запропоновані в концепції Д. Норта. Обґрунтовується доцільність включення умови розвитку незалежних ЗМІ як додаткової порогової умови в умовах сучасних інформаційних економік. Акцентується увага на випадках, коли суспільно-економічний устрій характеризується водночас низьким економічним розвитком та наявністю незалежних медіа.

Ключові слова: інституційна теорія, інституційний порядок, порядок відкритого доступу, порядок обмеженого доступу, інституційні зміни.

Постановка проблеми. Перед сучасною Україною стоїть амбітне завдання забезпечити економічне зростання і сталий економічний розвиток та підвищити конкурентоспроможність економіки країни на міжнародній арені. Кінцевою теоретичною метою всіх необхідних для цього інституційних змін має стати, в термінах Дугласа Норта, встановлення в країні порядку відкритого доступу (open access order) до політичних та економічних ресурсів.

Певне уявлення про наближеність суспільно-економічного порядку до порядку відкритого доступу дає дослідження «Nations in Transit», яке щорічно публікує міжнародна правозахисна організація Freedom House.

Порівняння України за субіндексами рейтингу з відповідними показниками по країнам-членам ЄС (які характеризуються порядком відкритого доступу) за результатами 2016 року свідчить про те, що відповідного рівня досягає лише потенціал громадянського суспільства (2,5 проти 2 балів середнього по країнам-членах ЄС [6]). Значний розрив становлять показники рівня корумпованості (5,75 проти 3,5), якості судової системи (5,75 проти 2,64) та демократичність управління на національному рівні (5,75 проти 2,93) [6].

Разом з тим, Україна характеризується вищим рівнем, ніж потенційні країни-члени ЄС за трьома показниками з семи – окрім громадянського суспільства, Україна також має вищу якість виборчого процесу та більш незалежні медіа. Це обумовлює доцільність аналізу потенціалу останнього як фактору для сприяння переходу країни до порядку відкритого доступу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить, що розвиток проблематики інституційних у складі дослідної програми нового інституціоналізму, емпіричні дослідження та теоретичні узагальнення логіки та механізмів інституційних змін в різних країнах забезпечено у працях, зокрема, таких його провідних представників, як Д. Аджемоглу, Б. Вайнгаст, Д. Норт, Дж. Робінсон, Дж. Уолліс.

Низка питань, пов'язаних з аналізом проблем інституційного розвитку перехідної економіки, знайшла відбиття в наукових публікаціях ро-

сійських авторів – О. Аузана, О. Брендельової, В. Вольчика, Р. Капелюшнікова, Г. Клейнера, Ю. Латова, Р. Нурсева, А. Олійника, В. Полтеровича та інших.

Використання інституційно-еволюційного підходу у дослідженнях дозволило таким вітчизняним вченим, як В. Бодров, Т. Гайдай, В. Дементьев, О. Кирильчук, В. Липов, О. Маслов, В. Тарасевич здійснити потужний внесок у розробку теорії інституційних змін та аналіз проблем інституційного розвитку перехідних економік пострадянських країн.

Разом з тим, принцип міждисциплінарності інституційних досліджень обумовлює потенціал для подальшого вивчення практичних аспектів еволюційного розвитку інституційної системи економіки та адаптаційних механізмів інституційних змін, зокрема в трансформаційній економіці України.

Отже, у статті поставлено за **головну мету** обґрунтувати доцільність включення фактору домінування безособових та незалежних медіа до переліку порогових умов переходу від порядку обмеженого до порядку відкритого доступу у концепції Д. Норта.

Виклад основного матеріалу. На межі Сполучених Штатів Америки та Мексики розташоване місто Ногалес, розділене муром. Одна частина належить юрисдикції штату Арізона, США, а друга – штату Сонора у Мексиці. Середній дохід мешканця «американського» Ногалеса – 30 тис. дол. США на рік, «мексиканського» – приблизно третина від доходу північних сусідів [4, с. 10].

Така ж різниця полягає і у якості державних послуг, рівні демократії тощо. При цьому, населення міста має однаковий етнічний та культурний бекграунд, однакові географічні та природні умови.

Характеристики двох Ногалесів ілюструють ситуацію у глобальній економіці – значну диференціацію рівня життя та економічного зростання в різних країнах. Водночас, існують певні спільні риси у траєкторіях розвитку країн, які мають схожий рівень економічного розвитку. Д. Норт, Дж. Уолліс та Б. Вайнгаст у праці «Насилля та соціальні порядки: концептуальні рамки для інтер-

претації письмової історії людства» [3] на основі емпіричних досліджень встановили, що за різного рівня розвитку демократії в суспільствах встановлюються різні механізми та стимули контролю застосування насильства, функціонують різні форми інституцій. Відповідно до цих розбіжностей, введено класифікацію суспільних порядків, засновану на різниці між способами доступу до основних економічних та політичних ресурсів.

Для першого типу, названого «природним станом» або порядком обмеженого доступу (limited access order, LAO), характерний лімітований доступ до ресурсів, що породжує у суб'єктів господарювання рентоорієнтовну поведінку. Економічні та політичні еліти шляхом насилля створюють обмежений доступ до прав та привілеїв, якими вони володіють [3, с. 58–99]. Другий тип, на протигавгу, характеризується відкритим та рівноправним доступом до політичних та економічних ресурсів (open access order, OAO). За умов встановлення такого соціального порядку підтримуються нерентні, а конкурентні відносини [3, с. 206–213].

Відповідно до запропонованої класифікації Україна характеризується зрілим порядком обмеженого доступу. За такого порядку демократичні процеси, якщо наявні, не можуть подолати домінуючу економічну владу центрального апарату та політико-економічних еліт.

Відповідно до концепції соціальних порядків Д. Норта, завершення ефективної інституційної перебудови можливе лише у випадку переходу до порядку відкритого доступу. Нагальними умовами для цього, на думку авторів, є: рівність політико-економічних еліт у дотриманні закону; безстрокове і безособове існування організацій; консолідований контроль над силами структури та іншими механізмами здійснення насильства [3, с. 271–311].

З огляду на те, що ринкова економіка розвинутих країн з початку ХХІ ст. є такою, що набуває рис постіндустріальної, інформаційної, вважаємо за доцільне запропонувати розширену модель переходу до суспільства відкритого доступу і включити до умов цього переходу функціонування безособових та незалежних засобів масової інформації (ЗМІ).

Виокремлення незалежності та безособовості ЗМІ як порогової умови переходу та відокремлення від умови безособовості організацій, на нашу думку, доцільне через значне поширення в якості засобу масової інформації повідомлень у соціальних мережах. Саме там формуються паралельно з традиційними, нові типи так званих лідерів думок – блогерів-експертів, чиї коментарі стають вагомими в інформаційному просторі та формують суспільне ставлення до тих чи інших подій [7, с. 13]. Вони не виступають організаціями та діють від власного імені, проте так само можуть бути пов'язані з представниками бізнесу або влади та надавати їм інформаційну підтримку.

Роль ЗМІ в інституційних перетвореннях ілюструють факти сучасної історії. Так, наприклад, у січні 2011 року в Тунісі відбулася Друга Жасминова Революція, результатом якої стало закінчення режиму президента Бен Алі, який займав свій пост протягом 24 років. Одним з поштовхів до активних дій опозиції та громадянських протестів стало викриття корупційних дій влади

у Тунісі внаслідок публікацій ряду матеріалів на сайті некомерційної організації WikiLeaks.

Ще один яскравий приклад – після публікації даних про американську розвідку в країнах світу, переданих колишнім співробітником ЦРУ Едвардом Сноуденом американським ЗМІ The Guardian та The Washington Post, частина країн (зокрема Німеччина, Бразилія, Індія) розробила зміни до законодавства, які підвищують інформаційну безпеку та суттєво обмежують роботу американських компаній на території цих держав.

Останній приклад – публікація в квітні 2016 року міжнародним консорціумом журналістських розслідувань інформації про компанії в офшорних зонах та їх власників. Опублікована база даних дозволяє встановити зв'язки компаній з найвпливовішими посадовими особами та представниками великого бізнесу по всьому світу. Фігурують у цьому списку і українці.

Цікавою є статистика висвітлення в українських медіа теми фігурування представників української влади у Панамському архіві. Так, під час першої хвилі публікацій на початку квітня, у Facebook та офіційних медіа переважали повідомлення звинувачувального характеру – 94% та 85% контенту відповідно. Після першої офіційної реакції розподіл змінився – в офіційних медіа різко почали переважати повідомлення нейтрального та виправдовувального характеру (51% проти 49% звинувачувальних публікацій) [2]. Хоча єдине джерело, яким послуговувалися журналісти, – короткі коментарі юристів або заперечення самих фігурантів списку.

У даному контексті важливим є питання структури власності медіа, яка має сприяти переходу до суспільства відкритого доступу. Дослідження доводять кореляцію між формою власності офіційних ЗМІ та рівнем економічного розвитку країн [5, с. 366–369]. Так, у країнах з високим рівнем економічного розвитку, медіа знаходяться у приватній власності, тоді як в країнах з низьким розвитком економіки медіа сконцентровані у власності держави. Разом з тим, результати дослідження свідчать про існування випадків, коли низький рівень економічного розвитку характеризує країни з приватної власністю медіа.

На нашу думку, цей парадокс можливо пояснити формуванням політико-економічних еліт, в які входять представники влади та великого бізнесу (олігархату). Зрощення політичних та бізнес-інтересів дають змогу елітам використовувати медіа для збільшення асиметрії інформації між елітами та суспільством на користь першої групи. На користь цього свідчить аналіз структури власності українських ЗМІ. За даними Національної ради з питань телебачення та радіомовлення, в Україні діє 32 загальнонаціональні канали [1]. Більшістю (71%) володіє чотири представники великого бізнесу – власники медіа-холдингі, в структуру яких входять також найпопулярніші друковані та інтернет-ЗМІ, інформаційні агентства, нерідко радіостанції. Ще 25% загальнонаціональних телеканалів знаходиться у власності депутатів, керівників місцевого та державного рівня та афілійованих з ними осіб.

Висновки і пропозиції. У країнах зі зрілим порядком обмеженого доступу медіа знаходяться у власності домінуючих еліт. Їх приватизація

непов'язаними з владою особами, які не формують групи спеціальних інтересів (наприклад, іноземні інвестори) дозволить забезпечити незалежне висвітлення подій, об'єктивний аналіз інституційних змін в країні та зможе стати інструментом активізації

сильного громадянського суспільства та контролю за діяльністю влади. Безособові ЗМІ, які продукують об'єктивний та професійний контент, можуть стати однією з ланок, яка забезпечить перехід суспільств до порядку відкритого доступу.

Список літератури:

1. Звіт Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення за 2016 рік [Електронний ресурс] // Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення: [сайт]. – Режим доступу: <https://www.nrada.gov.ua/wp-content/uploads/2017/03/Zvit-Natsrady-2016.pdf>.
2. Кузнецова Є., Потехін Д. Facebook VS ЗМІ: Хто “Краще” Відпрацював Panamagate в Україні [Електронний ресурс] // VoxUkraine: [сайт]. – 2016. – Режим доступу: <https://voxukraine.org/2016/04/19/facebook-vs-zmi/>.
3. Норт Д. Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для интерпретации письменной истории человечества / Д. Норт, Д. Уоллис, Б. Вайнгаст ; пер. с англ. Д. Узланера, М. Маркова, Д. Раскова, А. Расковой. – М.: Изд. Института Гайдара, 2011. – 480 с.
4. Acemoglu D. Why Nations fail – the origins of power, prosperity and poverty / D. Acemoglu, J. Robinson. – New York: «Crown Business», 2012. – 529 с.
5. Djankov S. Who owns the media? [Електронний ресурс] / S. Djankov, C. McIlesh, T. Nenova, A. Shleifer // Journal of Law and Economics. – 2003. – № 46. – Режим доступу: <http://scholar.harvard.edu/files/shleifer/files/media.pdf>.
6. Nations in Transit 2017 [Електронний ресурс] // Freedom House: [сайт]. – Електрон. дані. – Режим доступу: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/nations-transit-2017>.
7. Weeks B.E. Online Influence? Social Media Use, Opinion Leadership, and Political Persuasion [Електронний ресурс] / B. Weeks, A. Ardevol-Abreu, H. de Zuniga // International Journal of Public Opinion Research. – 2015. – Режим доступу: <http://bit.ly/1UokkDU>.

Балдук А.А.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ПОРОГОВЫЕ УСЛОВИЯ ПЕРЕХОДА СОВРЕМЕННЫХ ЭКОНОМИК К ПОРЯДКУ ОТКРЫТОГО ДОСТУПА В МОДЕЛИ Д. НОРТА

Аннотация

В статье проанализирована логика перехода от порядка ограниченного к порядку открытого доступа к политическим и экономическим ресурсам, предложенная в концепции Д. Норты. Обосновывается целесообразность включения фактора развития независимых СМИ как дополнительного порогового условия для анализа институциональных изменений в современных информационных экономиках. Акцентируется внимание на случаях, когда общественно-экономический уклад характеризуется одновременно низким экономическим развитием и наличием независимых медиа.

Ключевые слова: институциональная теория, институциональный порядок, порядок открытого доступа, порядок ограниченного доступа, институциональные изменения.

Balduik A.O.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

DOORSTEP CONDITIONS OF THE TRANSITION BETWEEN LIMITED AND OPEN ACCESS ORDERS IN D. NORTH MODEL FOR MODERN ECONOMIES

Summary

According to the classification, developed by D. North, J. Wallis and B. Weingast in their work “Violence and Social Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History” (2009), Ukraine can be considered as the country with mature limited access order to economic and political resources. The authors argue that there are three “doorstep conditions” for economies to make a transition between limited and open access order. This article proposes to mark out independent media as the fourth “doorstep condition” for the transition of modern economies from limited access order to open access order. This change is based on development of informational economy and increasing role of different types of media in economic and political decisions and processes. The crucial thing is that only when owners of influential media are separated from elites’ power, media could become a driver of institutional changes, development of democratic society and, as a result, the transition to open access order.

Keywords: institutional theory, institutional order, open access order, limited access order, institutional change.